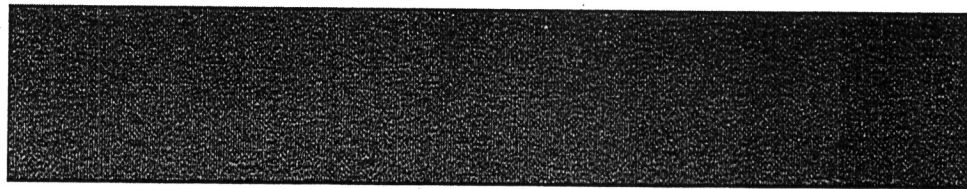

3

Ειδίκευση στη Συστημική Θεραπεία με άτομα, ομάδες και οικογένειες

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

Χάρις Κατάκη, Αθηνά Ανδρουτσοπούλου,
Γιώργος Καλαρρύτης, Τσαμπίκα Μπαφίτη*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Συστημική Θεραπεία αποτελεί μια επιστημονικά κατοχυρωμένη θεραπευτική προσέγγιση, με εφαρμογή σε μεγάλο εύρος προβλημάτων. Αναπτύχθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1950 τόσο στη Δύση όσο και στον ελληνικό χώρο. Έχει εξελιχθεί με ραγδαίους ρυθμούς, ενσωματώνοντας και αφομοιώνοντας μετανεωτερικά ρεύματα και

* Η Χάρις Κατάκη, PhD, είναι Πρόεδρος του Εργαστηρίου Διερεύνησης Ανθρώπινων Σχέσεων. Η Αθηνά Ανδρουτσοπούλου, PhD, ο Γιώργος Καλαρρύτης, MMedSci, και η Τσαμπίκα Μπαφίτη, MSc, PhD, είναι επίτιμες-εκπαιδευτές στο Πρόγραμμα Ειδίκευσης στη Συστημική Θεραπεία.

τάσεις που την οδηγούν σε συνεχή αναστοχασμό και αυτοκριτική. Αποτελεί έτσι η ίδια ένα ανοιχτό σύστημα, μέσα στο οποίο αναπτύσσονται τόσο ξεχωριστές σχολές όσο και συνθετικές τάσεις.

Ο συστημικός τρόπος σκέψης προσφέρει ένα ευέλικτο, ευρύ και ενοποιητικό πλαίσιο, το οποίο διευκολύνει την οργάνωση της πολυπλοκότητας που αντιμετωπίζουν οι ειδικοί του χώρου της ψυχικής υγείας και διευκολύνει την επικοινωνία μεταξύ τους.

Το Συνθετικό Μοντέλο Συστημικής Θεραπείας στο οποίο εκπαιδεύονται οι ειδικευόμενοι του Εργαστηρίου έχει συγκεκριμένα πλεονεκτήματα, στα οποία θα αναφερθούμε παρακάτω.

Το Πρόγραμμα Ειδίκευσης στη Συστημική Θεραπεία του Εργαστηρίου Διερεύνησης Ανθρώπινων Σχέσεων προσφέρει στον ειδικευόμενο τις εκπαιδευτικές και βιωματικές εμπειρίες που θα του επιτρέψουν να αφομοιώσει τη θεωρητική γνώση και να αποκτήσει την απαραίτητη πρακτική εξάσκηση.

ΤΟ ΣΥΝΘΕΤΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΗΣ ΣΥΣΤΗΜΙΚΗΣ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ

Το Συνθετικό Μοντέλο Συστημικής Θεραπείας είναι το μοντέλο στο οποίο ειδικεύονται οι επαγγελματίες στο Εργαστήριο Διερεύνησης Ανθρώπινων Σχέσεων. Το μοντέλο, που έχει ιστορικές καταβολές στη θεωρητική, ερευνητική και κλινική δουλειά του ζεύγους Βασιλείου, ιδρυτών του Αθηναϊκού Κέντρου Μελέτης του Ανθρώπου (ΑΚΜΑ), βασίζεται στις δημοσιευμένες εργασίες και βιβλία μου (Χ.Κ.), καθώς και στην επεξεργασία αυτών από στενούς μου συνεργάτες (Α.Α., Γ.Κ. Τ.Μ.). Το μοντέλο αυτό έχει πολλά πλεονεκτήματα για όσους ζητούν έναν τρόπο να συνθέτουν ιδέες και τεχνικές, σε συνδυασμό με μια συστημική οπτική για το νόημα των ψυχολογικών δυσκολιών, οι οποίες δε θεωρούνται ατομική, αλλά οικογενειακή και ευρύτερα κοινωνική υπόθεση.

Το μοντέλο έχει δυο βασικούς θεωρητικούς άξονες: Το Γνωστικό Σύστημα Αυτοαναφοράς (ΓΣΑ) και τα Στάδια της ψυχοθεραπείας.

• Το Γνωστικό Σύστημα Αυτοαναφοράς

Το Συνθετικό Μοντέλο Συστημικής Θεραπείας προτείνει έναν τρόπο ώστε ο ίδιος ο θεραπευτής να κάνει μια προσωπική αλλά καθοδηγούμενη σύνθεσή ιδεών, παρεμβάσεων και τεχνικών από τη συστημική παράδοση αλλά και από άλλες προσεγγίσεις της προτίμησής του. Με λίγες εξαιρέσεις, οι διάφορες προσεγγίσεις στη συστημική και οικογενειακή θεραπεία, όπως και γενικότερα οι διάφορες ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις, φαίνεται να εστιάζονται σε ένα κυρίως θεραπευτικό στόχο (π.χ. στην αλλαγή της συμπεριφοράς, στην αναγνώριση ασυνείδητων οικογενειακών συγκρούσεων κ.λπ.) παρά σε πολλούς στόχους μαζί. Αντίθετα, στο Συνθετικό Μοντέλο Συστημικής Θεραπείας επιχειρούμε τη σταδιακή εστίαση σε επακόλουθους θεραπευτικούς στόχους, τη φύση και την ακολουθία των οποίων καθορίζει το ΓΣΑ.

Το Γνωστικό Σύστημα Αυτοαναφοράς (ΓΣΑ) περιγράφει ένα σύστημα (άτομο, οικογένεια ή και ευρύτερο σύστημα) ως αποτελούμενο από γνωστικο-συγκινησιακά δομικά συστατικά. Αυτά τα συστατικά του ΓΣΑ παραστατικά βρίσκονται τοποθετημένα όπως οι λίθοι μιας πυραμίδας. Στη βάση της πυραμίδας βρίσκονται οι υπάρχοντες κανόνες συμπεριφοράς και τα μοτίβα επικοινωνίας και συνδιαλλαγής («τι κάνω») ενός ατόμου ή μιας οικογένειας. Από πάνω είναι τοποθετημένοι οι ψυχολογικοί ρόλοι που παίρνουμε στην οικογένεια, έτσι όπως έχουν ασυναίσθητα διανεμηθεί («πώς το κάνω»). Πιο πάνω βρίσκεται η αίσθηση της ταυτότητας που σχετίζεται με τα πστεύω και τις αξίες («ποιος είμαι, τι με συνδέει με τους άλλους»). Και στην κορυφή, τοποθετείται ο σκοπός («πού πάω και γιατί»), ο οποίος εισάγει θέματα κατεύθυνσης στη ζωή αλλά και μια υπαρκτική διάσταση στο νόημα της ψυχοθεραπείας. Κάθε θεραπευτικός στόχος σχετίζεται, επομένως, με την προοδευτική ανακατασκευή και συγκατασκευή του κάθε δομικού συστατικού, ξεκινώντας από τη βάση και προχωρώντας βήμα-βήμα ως την κορυφή της πυραμίδας.

Το ΓΣΑ διευκολύνει τη διατύπωση και το σταδιακό εμπλουτισμό των υποθέσεων που κάνει ο θεραπευτής (από υποθέσεις σχετικά με συμπεριφορές και μοτίβα συνδιαλλαγής, σε υποθέσεις που αφορούν ψυχολογικούς ρόλους, κατόπιν οικογενειακούς μύθους και

αξίες κλπ). Βοηθά επίσης το θεραπευτή να επιλέξει τα κατάλληλα «εργαλεία» (με βάση την εκπαίδευσή του αλλά και τις προσωπικές του προτιμήσεις, που μπορεί να εκτείνονται πέρα από τις τεχνικές που προτείνουν οι διάφορες σχολές οικογενειακής θεραπείας, και σε άλλες τεχνικές που προτείνουν οι υπόλοιπες ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις). Ανάλογα με το στόχο που προωθείται σε μια συγκεκριμένη περίοδο, και ως μορφή θεραπευτικής παρέμβασης, ο θεραπευτής μπορεί να συνδυάσει ατομικές, οικογενειακές και ομαδικές συνεδρίες. Αντίστοιχα, η ύπαρξη και ακολουθία συγκεκριμένων στόχων τον βοηθά να προτείνει αλλά και να ανανεώσει τον τύπο του θεραπευτικού συμβολαίου (βραχύ ή/και μακρόχρονο). Τέλος, γνωρίζοντας ποιο είναι κάθε φορά το επόμενο πεδίο στο οποίο θα χρειαστεί να εστιαστεί, ο θεραπευτής δεν χάνεται σε έναν ωκεανό από πληροφορίες που προσφέρει κάθε προσωπική αφήγηση

Η προσπάθεια να αποτυπωθεί θεωρητικά ό,τι αφορά τις συλλογικές μας κατασκευές, με οδήγησε (Χ.Κ.) στη διατύπωση του Μοντέλου των Τριών Οικοθεωριών. Το μοντέλο αυτό, το οποίο αποτελεί μια εφαρμογή του ΓΣΑ, πραγματεύεται τις εξελισσόμενες και συνεχώς αναθεωρούμενες κατασκευές για την οικογενειακή ζωή που έχει ένα άτομο, μια οικογένεια, μια πολιτισμική ομάδα, μια κοινωνία μας συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου. Η βασική ιδέα του Μοντέλου των Τριών Οικοθεωριών είναι ότι στη σύγχρονη οικογένεια συνυπάρχουν και αλληλοσυγκρούονται οι αντιλήψεις για την οικογένεια, οι οποίες αντιστοιχούν σε τρεις διαδοχικές μορφές οικογενειακής ζωής: την παραδοσιακή, την πυρηνική (της νεωτερικής-βιομηχανικής εποχής) και την επικοινωνιακή-συναλλακτική (της μετανεωτερικής εποχής) μορφή οικογένειας. Οι λεγόμενες «προβληματικές» οικογένειες δεν είναι παρά οι ακραίες εκδηλώσεις της σύγχρονης οικογένειας, η οποία βρίσκεται σε φάση έντονης αλλά δημιουργικής κρίσης. Ως εκ τούτου, η θεραπεία μπορεί να θεωρηθεί ως μια διεργασία κατά την οποία άτομα και ολόκληρες οικογένειες αυξάνουν την εσωτερική τους συγκρότηση, απαλλαγμένοι από τη σύγχυση που δημιουργούν τα αλληλοσυγκρούόμενα πρότυπα ζωής.

• Τα Στάδια της ψυχοθεραπείας

Όπως ήδη ειπώθηκε, τον δεύτερο βασικό θεωρητικό άξονα του μοντέλου αποτελεί η λεπτομερής περιγραφή των θεραπευτικών σταδίων, τα οποία θεωρούνται κοινά για όλους τους θεραπευόμενους, ανεξαρτήτως της φύσης των ψυχολογικών δυσκολιών. Τα στάδια συνδέονται βέβαια με τους συγκεκριμένους θεραπευτικούς στόχους που προαναφέραμε.

Τα στάδια της ψυχοθεραπείας αποτυπώνουν τη θεραπευτική πορεία ως μια γνωστικοσυγκινησιακή πρόοδο από το στάδιο της «μη συστημικής άποψης για τη ζωή» (στάδιο Α), όπου κυριαρχεί η διπολική και δογματική σκέψη και η έλλειψη επαφής με το συναίσθημα, στο στάδιο του «εσωτερικού κενού» (στάδιο Β1), ένα στάδιο γνωστικοσυγκινησιακού χάους, και κατόπιν στο στάδιο του «εσωτερικού ταξιδιού» (στάδιο Β2), ένα στάδιο νέων συνδέσεων και ανατροπών, και τέλος σε μια νέα, συστημική άποψη για τη ζωή, δηλαδή στο στάδιο του «νέου ταξιδιού» (στάδιο Γ). Εκεί ο θεραπευόμενος βρίσκεται πλέον εφοδιασμένος με ένα δικό του χάρτη (που αποτελούν οι καινούριες δεξιότητες και τρόπος σκέψης) και με μια δική του πυξίδα (που αποτελεί το συντονισμένο του συναίσθημα).

Ένα πλεονέκτημα του Συνθετικού Μοντέλο Συστημικής Θεραπείας, που προκύπτει από την περιγραφή σταδίων, είναι η δυνατότητα που προσφέρει στο θεραπευτή να προβλέπει και να προετοιμάζει το θεραπευόμενο για τις δυσκολίες και τις απογοητεύσεις που θα αντιμετωπίσει στην πορεία της θεραπευτικής διαδικασίας ειδικά στα στάδια Β1 και Β2, αλλά και τη χαρά και την ανακούφιση που θα νιώσει σε άλλες στιγμές και βέβαια κατά την ολοκλήρωση της πορείας του. Ακόμα ένα πλεονέκτημα είναι ότι η περιγραφή σταδίων επιτρέπει τη διάκριση μεταξύ «πρώιμου» τερματισμού της θεραπευτικής διαδικασίας («διακοπή») και «ώριμου» τερματισμού («ολοκλήρωση»), βασισμένη κυρίως στην αίσθηση ολοκλήρωσης που νιώθει ο θεραπευόμενος, έτσι όπως έχει καταγραφεί βάσει της κλινικής εμπειρίας, αλλά και στη δυνατότητά του να αφηγείται τη ζωή του με περισσότερη συνοχή, έτσι όπως έχει καταγραφεί ερευνητικά. Ο τερματισμός της θεραπείας αφότου έχει ικανοποιηθεί το αρχικό αίτημα ή αφό-

του έχουν γίνει σημαντικές αλλαγές στο επίπεδο των ψυχολογικών ρόλων (στο στάδιο Α) δεν θεωρείται πρόωρος. Αντιμετωπίζεται ως τερματισμός ενός βραχύχρονου θεραπευτικού συμβολαίου. Όμως, ο τερματισμός είτε σε ενδιάμεσες φάσεις του σταδίου Α είτε σε κατοπινές φάσεις της μακρόχρονης θεραπείας στα στάδια Β, όταν κανείς νιώθει σαν να αιωρείται στο κενό και δεν έχει επιχειρήσει ακόμα την αναθεώρηση των οικογενειακών αξιών και της ταυτότητάς του, θεωρείται πρόωμος. Οι ίδιοι οι θεραπευόμενοι νιώθουν πως άφησαν τα πράγματα στη μέση, και η επιλογή τους αυτή σχετίζεται με παράγοντες και συναισθήματα συνδεδεμένα με τις λεγόμενες «αντιστάσεις». Είναι επομένως πιθανό θεραπευόμενοι που διέκοψαν να επανέρθουν αργότερα στη θεραπευτική διαδικασία.

Αφότου έχει ξεκινήσει η αναθεώρηση και ανακατασκευή των οικογενειακών αξιών αλλά και μιας νέας ταυτότητας (προς το τέλος του σταδίου Β2), η απόφαση για τον τερματισμό μπορεί να παρθεί από το θεραπευόμενο οποιαδήποτε στιγμή, εφόσον είναι σαφές και σε εμάς αλλά και σε εκείνον ότι αυτή η ανακατασκευή καθώς και η κατασκευή μιας νέας ιστορίας γύρω από το νόημα της ζωής του είναι μια συνεχιζόμενη διαδικασία ζωής. Ο θεραπευτής βοηθά στον τερματισμό επισημαίνοντας το ζήτημα αυτό και τονίζοντας την προσπάθεια που ο θεραπευόμενος θα χρειαστεί να καταβάλει ως θεραπευτής του εαυτού του πλέον.

• Διαφορές από άλλα συνθετικά μοντέλα συστημικής και οικογενειακής θεραπείας.

Οι συνθετικές τάσεις δεν είναι πρωτόγνωρο φαινόμενο στο χώρο της συστημικής και οικογενειακής θεραπείας. Η πρώτη γενιά οικογενειακών θεραπευτών προσπάθησε να διαφοροποιηθεί από τα παραδοσιακά θεραπευτικά μοντέλα, επιμένοντας στις διαφορές μεταξύ μιας ατομικής και μιας οικογενειακής θεραπευτικής προσέγγισης, αντί για τις πολλές τους ομοιότητες. Οι διάφορες σχολές οικογενειακής θεραπείας επέμεναν επίσης να τονίζουν τις μεταξύ τους διαφορές σε έννοιες και τεχνικές, και εκπαίδευαν τους νέους θεραπευτές αποκλειστικά και μόνο σε ένα μοντέλο. Όμως στη δεκαετία

του 1980 πραγματοποιήθηκαν αρκετές απόπειρες σύνθεσης ιδεών.

Διαβάζοντας κανείς μια ανασκόπηση των συνθετικών τάσεων που κυριάρχησαν στο χώρο της συστημικής και οικογενειακής θεραπείας, βλέπει πως ο όρος «σύνθεση» (integration) χρησιμοποιήθηκε με τρεις διαφορετικές έννοιες: α) τον εκλεκτικισμό (ελεύθερος δανεισμός μοντέλων και τεχνικών), β) τον επιλεκτικό δανεισμό (δανεισμός ιδεών και τεχνικών που ταιριάζουν ή συμπληρώνουν το μοντέλο εργασίας ενός θεραπευτή), και γ) τα ειδικά σχεδιασμένα συνθετικά μοντέλα. Αυτά είτε ι) συνδύαζαν δύο ξεχωριστές προσεγγίσεις από το χώρο της συστημικής οικογενειακής θεραπείας ιι) είτε συνέθεταν τη συστημική θεώρηση με μια άλλη προσέγγιση, για παράδειγμα την ψυχοδυναμική, ή -τέλος- ιιι) προσέφεραν ένα ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο (metaframework) μέσα στο οποίο χωρούσαν πολλές και χρήσιμες θεωρήσεις και τεχνικές από το χώρο της συστημικής και οικογενειακής θεραπείας.

Το Συνθετικό Μοντέλο Συστημικής Θεραπείας είναι ένα ειδικά σχεδιασμένο συνθετικό μοντέλο που προσφέρει ένα ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο. Σε σχέση με τα πιο γνωστά αντίστοιχα μοντέλα στο χώρο μας, το Συνθετικό Μοντέλο Συστημικής Θεραπείας έχει τις εξής διαφορές: δεν προτείνει απλώς εναλλακτικές κατευθύνσεις ώστε να βοηθήσει στον πειραματισμό με ιδέες που μπορεί να προκύψουν στη διάρκεια της θεραπείας ούτε προτείνει πιθανές λύσεις σε μια διαδικασία δοκιμής «σωστού-λάθους» με διάφορες ιδέες και τεχνικές. Αντίθετα, η εστίαση στα συστατικά στοιχεία του ΓΣΑ, με τη σειρά που είναι δομημένα, δίνει τη δυνατότητα στο θεραπευτή να εμπλουτίσει σταδιακά τη θεραπευτική διαδικασία και να εμβαθύνει με τον καιρό σε ένα πρόβλημα που, όπως τα περισσότερα προβλήματα, έχουν βαθύτερες ρίζες από ό,τι αρχικά μπορεί να διαφανεί.

Τα συνθετικά μοντέλα διαχωρίζονται επίσης συνήθως σε ι) εκείνα που είναι «επικεντρωμένα στο θεραπευτή» (therapist-centre), με την έννοια πως ο θεραπευτής έχει την ελευθερία να ενσωματώσει ιδέες και τεχνικές και σε ιι) εκείνα που, αντίθετα, είναι «κανονιστικά» (prescriptive), παρέχουν δηλαδή σαφείς οδηγίες για τη σύνθεση. Το Συνθετικό Μοντέλο Συστημικής Θεραπείας ανήκει στην πρώτη

κατηγορία. Η ενσωμάτωση ιδεών και τεχνικών –και μάλιστα από προσεγγίσεις του ευρύτερου χώρου της ψυχοθεραπείας– γίνεται με τρόπο προσωπικό, αλλά καθοδηγούμενο από το ΓΣΑ, που παίζει, όπως ειπώθηκε στην αρχή, το ρόλο της θεραπευτικής «πυξίδας».

• Το θεραπευτικό πλαίσιο

Οι θεραπευόμενοι έρχονται σε εμάς με διάφορα αιτήματα. Κάποιοι έρχονται για να λύσουν προβλήματα με τα παιδιά ή τους συντρόφους τους, άλλοι έρχονται με ανεπούλωτα τραύματα από το παρελθόν, με σοβαρές ψυχολογικές δυσκολίες και συμπτώματα ή με αιτήματα για προσωπική ανάπτυξη και «αυτογνωσία». Ξεκινούμε συνήθως με έναν περιορισμένο αριθμό ατομικών ή/και οικογενειακών συνεδριών, ανάλογα με τη φύση του αιτήματος, την πρόθεση του ατόμου που κάνει την αρχική επαφή, τη διαθεσιμότητα και διάθεση των μελών της οικογένειας να παραστούν σε μία ή περισσότερες συνεδρίες και ούτω καθ' εξής.

Μετά την ικανοποίηση των αρχικών αιτημάτων, ορισμένοι θεραπευόμενοι θα θελήσουν να ανανεώσουν το θεραπευτικό τους συμβόλαιο, είτε γιατί αναγνωρίζουν διαισθητικά το πόσο μια δυσκολία επηρεάζει όλες τις πλευρές της ζωής τους είτε γιατί νέες δυσκολίες προκύπτουν, που θα τους αναγκάσουν να παραμείνουν και να αναγνωρίσουν την επιρροή αυτή αργότερα. Οι θεραπευόμενοι που ανανεώνουν το «συμβόλαιό» τους ξεκινούν ένα μακρόχρονο ταξίδι. Αρκετές φορές, περισσότερα από ένα μέλη της ίδιας οικογένειας μπορεί να ξεκινήσουν ένα τέτοιο ταξίδι με τον ίδιο ή με διαφορετικό θεραπευτή, ανάλογα με την πρακτική και την κρίση του κάθε ειδικού και αφού έχει συζητήσει το θέμα αυτό με τα ενδιαφερόμενα μέλη.

Για τη μακρόχρονη θεραπεία προτιμούμε τη δουλειά σε θεραπευτικές ομάδες, αν και η πορεία δε διαφέρει ως προς τα στάδιά της. Οι ομάδες αυτές είναι ανοιχτές και ετερογενείς, με δύο συνήθως θεραπευτές-συντονιστές. Οι ομάδες μπορεί να αποτελούνται από άτομα και των δύο φύλων, διαφόρων ηλικιών, με διάφορα αιτήματα ή συμπτώματα, και από διάφορα επαγγέλματα, συμπεριλαμβανομένων και επαγγελματιών του χώρου της ψυχικής υγείας και ειδικευόμε-

νους του Εργαστηρίου. Οι θεραπευτές έχουν την ευθύνη της διαδικασίας, ώστε η εμπειρία από τη διαδικασία να είναι μεστή νοήματος, συμπεριλαμβανομένης και της εμπειρίας της λεγόμενης «αποφοίτησης», δηλαδή του ομαλού τερματισμού της θεραπευτικής πορείας.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΟ ΣΥΝΘΕΤΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΣΥΣΤΗΜΙΚΗΣ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ Πλαίσιο εκπαίδευσης

Έχοντας ως θεωρητικό υπόβαθρο το Γνωστικό Σύστημα Αυτοαναφοράς με τις γνωστικοσυγκινησιακές δομές του, είναι αναμενόμενο η προσέγγισή μας στην εκπαίδευση να μην είναι μόνο γνωστική, θεωρητική, αλλά ταυτόχρονα βιωματική. Αυτό σημαίνει στην πράξη ότι ο ειδικευόμενος, με μια σειρά ασκήσεων και διαδικασιών, συνδέει τα θεωρητικά μέρη με προσωπικά του βιώματα, συναισθήματα και εμπειρίες, αποσκοπώντας στην εσωτερική εξέλιξη και ανάπτυξή του, καθώς επίκεντρο σε όλες τις φάσεις εκπαίδευσης είναι ο εαυτός του θεραπευτή. Άλλωστε, και στη θεραπευτική διαδικασία ο εαυτός του θεραπευτή παίζει καθοριστικό ρόλο, αφού οι παρατηρήσεις του περνούν μέσα από το φίλτρο των αντιλήψεων, των συναισθημάτων του, των εικόνων που προϋπάρχουν και που δημιουργούν ένα πλαίσιο αναφοράς μέσα από το οποίο οργανώνει τα ερεθίσματα που δέχεται.

Η εκπαιδευτική διεργασία αποτελεί μια πορεία ανέλιξης του ειδικευόμενου, ο οποίος καλείται να αξιοποιεί συνεχώς θεωρητικά και εμπειρικά στοιχεία και να ανακαλύπτει πώς η ιστορία του τον οδηγεί να επιλέξει το επάγγελμα του θεραπευτή, πώς τον κατευθύνει να αντιλαμβάνεται με συγκεκριμένο και περιοριστικό τρόπο την πραγματικότητα και τις ανθρώπινες σχέσεις, ποια είναι τα δυνατά του σημεία και ποιες οι αδυναμίες του. Δίνουμε έμφαση στην προσωπική αυτογνωσία με ασκήσεις που βοηθούν τους ειδικευόμενους να ανακαλύψουν, να συνδέσουν και να αντιληφθούν μέσα από μια συστημική οπτική κομμάτια της ιστορίας τους, της οικογενειακής και της προσωπικής, τα οποία ενθαρρύνονται να επεξεργαστούν αναλυτικότερα στην θεραπευτική τους ομάδα.

Ωστόσο, καθώς όλη αυτή η διεργασία γίνεται στα πλαίσια της

εκπαιδευτικής τους ομάδας, αναπτύσσονται πολύ ισχυρές αλληλεπιδράσεις και δυναμικές, οι οποίες αξιοποιούνται και αυτές στην εκπαιδευτική διεργασία: αξιοποιείται ο τρόπος που ο καθένας συμμετέχει στην εκπαιδευτική ομάδα, τόσο όταν παρουσιάζει τον εαυτό του ή τις εργασίες του, όσο και όταν σχολιάζει ή παρέχει ανταπόκριση σε κάποιον άλλο συνεκπαιδευόμενό του. Οι ειδικευόμενοι δημιουργούν ισχυρές σχέσεις μεταξύ τους μέσα από το μοίρασμα προβληματισμών και δυσκολιών στην επαγγελματική τους πορεία κατά τις εποπτικές συναντήσεις, μέσα από μαραθωνίους και μέσα από την ετοιμασία και παρουσίαση ομαδικών εργασιών. Έτσι, οι ειδικευόμενοι μαθαίνουν στην πράξη πώς είναι να δημιουργούν χώρο και να τον μοιράζονται, εμπειρία πολύτιμη για τη μετέπειτα προσωπική και επαγγελματική τους πορεία. Μέσα από τη δυναμική της εκπαιδευτικής ομάδας, αναδεικνύονται θέματα, όπως η σημασία των διαφορετικών οπτικών και η σύνθεση ή ο συνδυασμός τους, ο σεβασμός στην ατομικότητα και στο ρυθμό εξέλιξης του καθενός, η διαδικασία του δούναι και λαβείν. Η αξιοποίηση της δυναμικής της εκπαιδευτικής ομάδας δεν θα μπορούσε να παραλειφθεί σε μια συστημική προσέγγιση, η οποία θεωρεί τον τρόπο που σχετίζονται οι άνθρωποι μεταξύ τους βαρύνουσας σημασίας.

Επομένως, η εκπαίδευση αποτελεί

- γνωστικο-συγκινησιακή διεργασία (σύνδεση θεωρίας-βιώματος)
- διαδικασία με εξελικτικά στάδια
- με επίκεντρο τον εαυτό του εκπαιδευόμενου θεραπευτή
- με έμφαση στη δυναμική της εκπαιδευτικής ομάδας

Σκοπός αυτής της εκπαιδευτικής διαδικασίας είναι:

1. Η καλλιέργεια ευέλικτου και συνθετικού τρόπου σκέψης.
2. Η ανάπτυξη ενός συστημικού θεωρητικού πλαισίου όπου συνδυάζονται και αξιοποιούνται και άλλες ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις.
3. Η συνειδητοποίηση ότι ο εαυτός του θεραπευτή (αντίληψη και συναίσθημα) αποτελεί βασική παράμετρο της ψυχοθεραπευτικής διαδικασίας.

4. Η αξιοποίηση της θεραπευτικής εμπειρίας εκπαιδευτών και συνειδικευόμενων.

5. Η εξέλιξη του ειδικευόμενου σε επαγγελματία με αυτοπεποίθηση, ενσυναίσθηση, ανοχή στην διαφορετικότητα, υπευθυνότητα, ευελιξία, αισιοδοξία και ρεαλιστικές προσδοκίες.

Οι ειδικευόμενοι μαθαίνουν να αναγνωρίζουν, να προσδιορίζουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους για το εκάστοτε περιστατικό τους και να τα συνδέουν με την προσωπική τους ιστορία, ώστε να καταλαβαίνουν για ποιο λόγο ακριβώς σκέφτονται και αισθάνονται έτσι. Με αυτό τον τρόπο, αποκτούν συναίσθηση για το πόσο υποκειμενική μπορεί να είναι η αντίληψή για τον άνθρωπο που έχουμε απέναντί μας, και πόσο αυτή η υποκειμενική αντίληψη συνδέεται με τις προσωπικές εμπειρίες και τα βιώματα του καθενός. Το γεγονός ότι η εκπαιδευτική διαδικασία αποτελεί μια γνωστικοσυγκινησιακή διεργασία, όπως ακριβώς και η θεραπεία, αντικατοπτρίζεται και στις αντιδράσεις και τα σχόλια των εκπαιδευόμενων όταν καλούνται να μιλήσουν για την εκπαιδευτική τους εμπειρία, την οποία συνήθως περιγράφουν ως ένα ταξίδι εσωτερικής αλλαγής και ωρίμασης.

Στάδια της εκπαιδευτικής διαδικασίας

Η ωρίμαση επιτελείται στα πλαίσια μιας τετραετούς εξελικτικής διεργασίας, η οποία διαφοροποιείται από ομάδα σε ομάδα, διότι καθεμιά έχει το δικό της βασικό εκπαιδευτή και την ιδιαίτερή της δυναμική. Ωστόσο, θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε κάποια στάδια από τα οποία συνήθως διέρχονται οι ειδικευόμενοι και οι εκπαιδευτικές ομάδες, τα οποία, βεβαίως, συνδυάζονται και με τη εξέλιξη των εκπαιδευόμενων στις θεραπευτικές τους ομάδες. Στο πρώτο έτος, αρχικά, η νέα πληροφορία προκαλεί σύγχυση, απορίες και αποδόμηση της υπάρχουσας κατασκευής της πραγματικότητας. Ακολουθεί μια περίοδος ανάπτυξης και εμπέδωσης του συστημικού τρόπου σκέψης. Σε αυτές τις φάσεις, συνήθως η ομάδα διακατέχεται από σύμπνοια και ενθουσιασμό, καθώς οι εκπαιδευόμενοι γνωρίζονται μεταξύ τους και ενθαρρύνουν ο ένας τον άλλο στην

αλλαγή του τρόπου σκέψης. Στο δεύτερο έτος, συνεχίζεται και εμβαθύνεται η ανακατασκευή της πραγματικότητας καθώς, μέσω της προσωπικής τους θεραπείας, συνδέεται η θεωρία με τις βιωματικές εμπειρίες του καθενός. Αυτή είναι μια περίοδος όπου οι εκπαιδευόμενοι απορροφούνται από τις προσωπικές τους αναζητήσεις, διαφοροποιούνται μεταξύ τους, και η ομάδα διέρχεται μία περίοδο συγκρίσεων, αμφισβητήσεων του εαυτού, των άλλων ή του εκπαιδευτικού προγράμματος, και διαπραγματεύσεων. Αναρωτιούνται για τη δυνατότητά τους να κάνουν τις εσωτερικές αλλαγές που χρειάζονται ή/και την ικανότητά τους να γίνουν τελικά ψυχοθεραπευτές. Σε αυτή τη φάση, αυξάνονται οι πιθανότητες διακοπής της θεραπείας ή/και της εκπαίδευσης, ακόμα και αλλαγής επαγγελματικής κατεύθυνσης. Στο τρίτο και κυρίως στο τέταρτο έτος, όταν οι σημαντικότερες εσωτερικές αλλαγές επιτελεσθούν, οι εκπαιδευόμενοι σταδιακά μπαίνουν σε μια φάση όπου νιώθουν εμπιστοσύνη στο νέο εαυτό τους, αποδοχή στη διαφορετικότητα του άλλου, αναπτύσσουν ουσιαστικές σχέσεις αλληλοϋποστήριξης και προσεγγίζουν το μέλλον τους με μεγαλύτερη προσωπική ευθύνη και αισιοδοξία.

Συνοπτική παρουσίαση του προγράμματος σπουδών

Το Πρόγραμμα Ειδίκευσης στη Συστημική Θεραπεία απευθύνεται σε ψυχολόγους, ψυχιάτρους και κοινωνικούς λειτουργούς, οι οποίοι ενδιαφέρονται να διδαχθούν το συστημικό τρόπο σκέψης και τους τρόπους εφαρμογής του στη θεραπεία με άτομα, οικογένειες και ομάδες. Άλλοι ενδιαφερόμενοι που δεν ανήκουν στις παραπάνω κατηγορίες, αλλά έχουν βασικές σπουδές στο χώρο των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών, είναι δυνατό να γίνουν δεκτοί στο πρόγραμμα υπό ορισμένες προϋποθέσεις (π.χ. εργάζονται ήδη ως θεραπευτές στο χώρο της ψυχικής υγείας, έχουν μεταπτυχιακές σπουδές στο χώρο της ψυχικής υγείας), έχουν παρακολουθήσει όλα τα υπόλοιπα επαγγελματικά σεμινάρια που προσφέρονται στο Εργαστήριο και ενδιαφέρονται να διευρύνουν τις γνώσεις τους περαιτέρω – με σκοπό την εφαρμογή των αρχών της συστημικής σκέψης στο χώρο ψυχικής υγείας όπου ήδη εργάζονται).

Ο τέσσερις βασικοί άξονες του προγράμματος

Το πρόγραμμα αποτελείται από τέσσερις βασικούς άξονες: την προσωπική ψυχοθεραπεία, τη θεωρητική κατάρτιση, την πρακτική άσκηση και την εποπτεία.

1. Προσωπική ψυχοθεραπεία

Οι ειδικευόμενοι του Εργαστηρίου οφείλουν να ενταχθούν σε πρόγραμμα προσωπικής (ομαδικής) ψυχοθεραπείας στη συστημική προσέγγιση, εφόσον η ένταξή τους αυτή δεν έχει ήδη προηγηθεί της έναρξης της ειδίκευσής τους. Η θεραπευτική διαδικασία και η φύση των θεραπευτικών ομάδων περιγράφηκε παραπάνω.

2. Θεωρητική κατάρτιση

Η θεωρητική κατάρτιση γίνεται κατά τη διάρκεια των Ομάδων Εργασίας, των ειδικών σεμιναρίων για το ΣΥ.ΜΟ.ΣΥ.Θ και των Εργαστηρίων Οικογενειακής Θεραπείας

• Ομάδες Εργασίας

ΕΤΟΣ I

Κύριος στόχος των ομάδων εργασίας είναι η εισαγωγή των ειδικευόμενων του πρώτου έτους στις βασικές έννοιες της συστημικής θεωρίας. Στα πλαίσια των ομάδων αυτών, οι ειδικευόμενοι θα εισαχθούν στις βασικές θέσεις των διαφόρων σχολών οικογενειακής θεραπείας, όπως ιστορικά εμφανίστηκαν, και θα κατανοήσουν τον τρόπο με τον οποίο η συστημική σκέψη εξελίχτηκε ως τις μέρες μας, τόσο στην Ελλάδα όσο και στον υπόλοιπο δυτικό κόσμο.

ΕΤΟΣ II

Κύριος στόχος των ομάδων εργασίας στο δεύτερο έτος είναι η διεύρυνση της κατανόησης των ειδικευομένων ως προς την εφαρμογή της Συστημικής Ψυχοθεραπείας σε προβλήματα προσαρμογής, που μπορεί να αντιμετωπίζει ένα άτομο ή μια οικογένεια –συμπεριλαμβανομένου και του θέματος της υγείας– και τοποθέτησης της προσέγγισης

αυτής στο ευρύτερο πλαίσιο των σημαντικότερων ψυχοθεραπευτικών προσεγγίσεων. Επίσης οι ειδικευόμενοι θα ενημερωθούν για τους σκοπούς και τις μεθόδους έρευνας στο χώρο της ψυχοθεραπείας.

ΕΤΟΣ ΙΙΙ

Κύριος στόχος των ομάδων εργασίας στο τρίτο έτος είναι η μελέτη των εφαρμογών της Συστημικής Θεραπείας στο χώρο της ψυχοπαθολογίας και η εξοικειώσή τους με τους τρόπους διάγνωσης και αξιολόγησης, σε σύγκριση και με άλλες ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις. Επίσης, οι ειδικευόμενοι θα ενημερωθούν για τους σκοπούς και τις μεθόδους έρευνας στη Συστημική και Οικογενειακή Θεραπεία.

ΕΤΟΣ ΙV

Κύριος στόχος στο τέταρτο έτος είναι να δείξουν οι εκπαιδευόμενοι δείγματα δουλειάς τους και να συνδέσουν τη θεωρία με την πράξη. Η έμφαση δίνεται στην εποπτεία, με περιστατικά από το χώρο εργασίας, αλλά και στη ζωντανή εποπτεία και αξιολόγηση, με περιστατικά των ειδικευόμενων ή/και προσομοιώσεις. Έμφαση δίνεται ακόμα στη συγγραφή της διπλωματικής εργασίας, κατά την οποία ο/η κάθε ειδικευόμενος/η παρουσιάζει τη μελέτη μιας περίπτωσης. Με τον όρο «περίπτωση» νοείται ένα άτομο (σε ατομική ή ομαδική θεραπεία), ένα ζευγάρι ή μια οικογένεια.

• Ειδικά σεμινάρια για το ΣΥ.ΜΟ.ΣΥ.Θ

Τα σεμινάρια εξοικειώνουν τους ειδικευόμενους μέσω θεωρίας και πρακτικών παραδειγμάτων με την ιστορική ανάπτυξη και εξέλιξη, καθώς και με τις πρακτικές εφαρμογές του Μοντέλου στις ατομικές, οικογενειακές και ομαδικές συνεδρίες. Οι ειδικευόμενοι έχουν την ευκαιρία να αντιληφθούν το νόημα της προσωπικής σύνθεσης γνώσεων και ερεθισμάτων που παίρνουν από όλο το πρόγραμμα ειδίκευσης.

• Εργαστήρια Οικογενειακής Θεραπείας

Κύριος στόχος και για τα τρία πρώτα έτη, κατά τα οποία διαρκούν τα εργαστήρια αυτά, είναι η εξοικειώση των ειδικευόμενων με τη

διαδικασία, τις μεθόδους, τις δεξιότητες και τεχνικές της οικογενειακής θεραπείας, καθώς και η πρακτική εφαρμογή ερευνητικών δεδομένων και ζητημάτων δεοντολογίας.

3. Πρακτική άσκηση

Η πρακτική άσκηση μπορεί να περιλαμβάνει στα αρχικά στάδια της εκπαίδευσης την παρακολούθηση ατομικών, ομαδικών και οικογενειακών συνεδριών πίσω από τον καθρέφτη ή/και από μαγνητοσκοπημένες συνεδρίες, καθώς και την εξάσκηση μέσω προσομοιώσεων. Σε πιο προχωρημένα στάδια, οι εκπαιδευόμενοι συμμετέχουν στη θεραπευτική διαδικασία πιο ενεργά ως ειδικευόμενοι θεραπευτές.

4. Εποπτεία

Η εποπτεία παρέχεται κατά τη διάρκεια και των τεσσάρων ετών. Οι ειδικευόμενοι φέρνουν για εποπτεία υλικό τόσο από την πρακτική τους άσκηση στο Εργαστήριο όσο και από τον επαγγελματικό τους χώρο. Είναι υπεύθυνοι για την τήρηση των κανόνων δεοντολογίας του Εργαστηρίου κατά την παρουσίαση του υλικού αυτού. Δυνατότητα εποπτείας παρέχεται επίσης στους ειδικευόμενους μετά το τέλος κάθε δίωρου πρακτικής τους άσκησης στην ομαδική και οικογενειακή θεραπεία.

Ολοκλήρωση του προγράμματος

Οι ειδικευόμενοι θα πρέπει να ικανοποιήσουν όλα τα παρακάτω κριτήρια προκειμένου να ολοκληρώσουν το πρόγραμμα:

- Τη συστηματική παρακολούθηση του προγράμματος και συμπλήρωση όλων των ωρών, όπως κατανέμονται σε κάθε ξεχωριστό τομέα σύμφωνα με το πρόγραμμα.
- Την ολοκλήρωση και παράδοση όλων των γραπτών εργασιών.
- Την ολοκλήρωση όλων των προφορικών εργασιών (παρουσιάσεων).
- Τη θετική αξιολόγηση της Εκπαιδευτικής Επιτροπής όσον αφορά τα εξής:
 - i. την πιστοποιημένη επίδοση στο θεωρητικό και πρακτικό τομέα,

- ii. την επίδειξη γνωστικο-συγκινησιακής και κοινωνικής ωριμότητας στην επαγγελματική συμπεριφορά,
- iii. τη μη παραβίαση του κώδικα δεοντολογίας του Εργαστηρίου, Ενστάσεις που αφορούν την άρνηση χορήγησης του Πιστοποιητικού σε ειδικευόμενο εξετάζονται από την Εκπαιδευτική Επιτροπή του Εργαστηρίου και σε ανώτερη βαθμίδα από το Επιστημονικό Συμβούλιο Διοίκησης.

ΥΠΟΤΡΟΦΙΕΣ

Η εκπαιδευτική επιτροπή του Εργαστηρίου έχει τη δυνατότητα χορήγησης υποτροφίας σε περιορισμένο αριθμό ειδικευόμενων που ενώ έχουν ήδη ξεχωρίσει για τις ικανότητές τους σε κάποιο εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Εργαστηρίου, αδυνατούν να συνεχίσουν το ίδιο πρόγραμμα ή άλλο, λόγω οικονομικών δυσκολιών. Άλλα αιτήματα για υποτροφίες, λ.χ. από συνεργαζόμενους φορείς, κρίνονται κατά περίπτωση.

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδρουτσοπούλου, Α. (2009). *Το συστημικό-συνθετικό μοντέλο: Τα θεραπευτικά «συν» του μαγικού «και»*. Στο Τ. Μπαφίτη & Γ. Καλλαρύτης (Επιμ.), *Συστημική προσέγγιση: Θεωρήσεις και εφαρμογές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ανδρουτσοπούλου, Α. (2005). *Η αθώα γλώσσα των ονείρων μας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ανδρουτσοπούλου, Α. (2004). *Συστημική και οικογενειακή θεραπεία: Κριτική ανασκόπηση των μετανεωτερικών εξελίξεων*. *Ψυχολογία*, 11(4), 512-528.

Androutsopoulou, A. (2005). *Themes in nested stories: A case in family-oriented synthetic therapy*. *Journal of Systemic Therapies*, 24, 43-59.

Androutsopoulou, A., Thanopoulou, K., Economou, E., Bafiti, T. (2004). *Forming criteria for assessing the coherence of clients' life stories: A narrative study*. *Journal of Family Therapy*, 26, 384-406.

Εργαστήριο Διερεύνησης Ανθρώπινων Σχέσεων. Οδηγός Σπουδών για το Πρόγραμμα Ειδίκευσης στη Συστημική Θεραπεία

(ΠΕΣΘ). Αθήνα: 2009/2010

Καλαρρύτης, Γ. (2009). *Οικογένεια και εφηβική κατάχρηση ουσιών: Ερευνητικά δεδομένα αιτιολογίας, θεραπευτικής αντιμετώπισης και αποτελεσματικότητας παρεμβάσεων*. Στο Τ. Μπαφίτη & Γ. Καλαρρύτης (Επιμ.), *Συστημική προσέγγιση: Θεωρήσεις και εφαρμογές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Καλαρρύτης, Γ. (2005). *Ψυχοθεραπεία και νευροεπιστήμη. Νέοι δρόμοι σύνθεσης*. Στο Γ. Καλαρρύτης & Τ. Μπαφίτη (Επιμ.), *Σώμα υγιές σε νου υγιή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Kalarritis, G. (2001). *Working systemically with families of adolescent substance users, abusers and dependents: When family therapy is not enough*. Εισήγηση στο 4ο συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Οικογενειακής Θεραπείας. Βουδαπέστη, 27-30 Ιουνίου.

Καλαρρύτης, Γ. & Μπαφίτη, Τ. (Επιμ.) (2005), *Σώμα υγιές σε νου υγιή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Κατάκη, Χ. (2008). *Το ήμερο φίδι του θεού*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Κατάκη, Χ. (1998). *Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής οικογένειας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Κατάκη, Χ. (1995). *Το μωβ υγρό*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Κατάκη, Χ. (1994). *Αντιφατικά γνωστικά συστήματα αυτοαναφοράς στη σύγχρονη οικογένεια: Εφαρμογές στην κλινική πράξη*. *Τετράδια Ψυχιατρικής*, 45, 47-65.

Κατάκη, Χ. (1992). *Τα στάδια της ψυχοθεραπείας*. *Ψυχολογικά Θέματα*, 51, 61-77.

Κατάκη, Χ. & Ανδρουτσοπούλου, Α. (επιμ.) (2005). *Με χάρτη και πυξίδα: Αφηγήσεις συστημικής ψυχοθεραπείας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Κατάκη, Χ. & Ανδρουτσοπούλου, Α. (επιμ.) (2003). *Με γόμα και καθρέφτη: Εννιά ιστορίες συστημικής ψυχοθεραπείας*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Κατάκη, Χ. & Ανδρουτσοπούλου, Α. (2003). *Το Συστημικό Συνθετικό Μοντέλο Ψυχοθεραπείας*. Στο βιβλίο των Χ. Κατάκη και Α. Ανδρουτσοπούλου (Επιμ.) *Με γόμα και καθρέφτη: Εννιά Ιστορίες*

Συστημικής Ψυχοθεραπείας. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Katakis, C. (2002). *The narrative of Greek systemic thought and its applications: An integrative approach to systemic psychotherapy*. Working Paper 2002/05. Laboratory for the Study of Human Relations Working Paper Series.

Katakis, C. (2001). *Human groups as schools of life: Individual, family, cultural and therapeutic restorying*. Plenary Lecture at the IV European Family Therapy Association Conference, Budapest, 27-30 June.

Katakis, C. (2000). *Systemic group therapy: Family therapy without a family*. Invited lecture at the SIPPR VI International Congress, Milan, 4-7 October.

Katakis, C. (1990). *The self-referential conceptual system: Towards an operational definition of subjectivity*. *Systems Research*, 7, 91-102.

Katakis, C. (1990). *Coexisting and conflicting self referential conceptual systems: A model for describing malfunctioning in the contemporary family- Implications for therapy*. *Contemporary Family Therapy*, 12, 339-363.

Katakis, C. (1990). *Stages of long-term psychotherapy: Progressive reconceptualizations as a self-organizing process*. *Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 26, 484-493.

Μπαφίτη, Τ. (2009) *Το συνθετικό μοντέλο συστημικής διάγνωσης και η αξιοποίησή του στην ψυχοθεραπεία*. Στο Τ. Μπαφίτη & Γ. Καλλαρύτης (Επιμ.), *Συστημική προσέγγιση: Θεωρήσεις και εφαρμογές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μπαφίτη, Τ. (2009). *Εκπαίδευση στο συνθετικό μοντέλο συστημικής ψυχοθεραπείας*. Στο Τ. Μπαφίτη & Γ. Καλλαρύτης (Επιμ.), *Συστημική προσέγγιση: Θεωρήσεις και εφαρμογές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μπαφίτη, Τ. (2005). *Η λειτουργία της γονεϊκής οικογένειας ως συστήματος και η εσωτερική συγκρότηση του ατόμου ως παράγοντες ψυχικής και σωματικής υγείας*. *ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ: Το Περιοδικό της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας*, 8, 249-260.

Μπαφίτη, Τ. & Γ. Καλλαρύτης (Επιμ.) (2009). *Συστημική προσέγγιση: Θεωρήσεις και εφαρμογές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Εκδόσεις του Εργαστηρίου

Το Εργαστήριο Διερεύνησης Ανθρώπινων Σχέσεων εκδίδει σε συνεργασία με τα Ελληνικά Γράμματα και παλιότερα με τις Εκδόσεις Κέδρος τη σειρά «Ανθρώπινα Συστήματα» με ελληνικά και μεταφρασμένα επιστημονικά βιβλία που ενδιαφέρουν τους επαγγελματίες ψυχικής υγείας.

Προτεινόμενα επιστημονικά περιοδικά στο χώρο της συστημικής και οικογενειακής θεραπείας

- Family Process
- Journal of Marital and Family Therapy
- The Journal of Family Therapy
- Journal of Systemic Therapies
- The Australian and New Zealand Journal of Family Therapy
- Μετάλογος

ΕΘΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑΣ
ΕΛΛΑΔΟΣ (ΕΕΨΕ)

Η
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
ΤΩΝ
ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΥΤΩΝ
ΣΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ

Επιμέλεια
Πάνος Ασημάκης

Πρόλογος-Εισαγωγή
Μιχάλης Αθητάκης
Πρόεδρος ΕΕΨΕ

